

Dialekt- och folkminnesarkivet

Uppsala

23385

SMÅLAND

Misterhult

4/8 1956

Skogsmark, Gunnar, 1956

Svar på ULMA:s frågelista M 188 Vård och användning
av vilda träd, buskar och örter på inägomark

41 bl.4:o

23385

Kopia från Institutet för språk och folkminnen. Avser 22205. O. Skogsmark. Småland.

Upppteckning av: Gunnar Skogsmark Solliden Svalliden
Tel: 509 Oskarshamn

M 188.

Vård och användning av vilda
träd, buskar och örter på
inägomark.

(Upppteckning från Tristerhult.)

De uppgifter, som här nedan inbäntats komma från Ström i Tristerhults socken av Thelmar Läs. Allau Drousson i Ström, en 45-årig lantbrukare, sitter som 9de led på samma gård. Genom härsägnes från fäderna har han inbäntat gamla arbetsmetoder rörande vård och användning av vilda träd, buskar och örter på inägomark. I sin

ägs har han också myg-
 het gamla redskap och
 verktyg samt har för
 mig beskrivit sådant
 gammaldags arbete,
 som han under sin
 fars ledning i ungdom-
 men deltog i, ty hans
 far Tharv Johan Svensson,
 född i Ström 1872 och död
 darsammastädes 1931, höll
 sig gärna till de gamla
 metoderna och tillverkade,
 om möjligt själv sådant,
 som måste finnas till det
 egna jordbruket och hus-
 hållst. Vi kommer t. ex.
 att finna, hur allan fisk
 hjälpa sin far, Tharv Johan

med äro sno bastrep till
 Lönna, Söderup m. fl. och
 hur de från början toy
 vara på bastet och behand-
 lade det.

Själv har jag också föt
 mig berättat av min far,
 som var broder till Allans
 far, om många gamla
 metoder. Allan och jag ha-
 de alltså samma farfar
 och från samma stam-
 mar mycket av det, som
 nedan ^{blir} berättat. Tuschet
 därav har farfar i sin
 tur från sina förfäders äm-
 na mer till Jungemar i
 Ström, omkring 1646. Far-
 far, Sven Magnus Reichhold

Bruusson föddes i Ström 1843
och dog där sammastädes
1910:

Lb: All skskog förbe-
hålls kronan för skepps-
byggeri med undantag
för präst. En bonde fisk
alltså inte avverka sk sk-
ler på annat sätt av-
hånde skskogar något
utau särskilt tillstånd,
även om han var ägare till
marken, där skskogar väc-
te. Först 1890 fick skskog
köpas ut af kronan af mark-
ägaren. Skog fick mestadels
till Flottan, Åvensons "Stor-
verksträd" (mastträd).

Bonden hade dock

på två skallonen för si-
 na kvin och då kunde
 man antingen samla
 allon och frakta hem till
 brynfoder eller också kunde
 de kinner släppas direkt
 på allonbets, vilket var
 vanligast, eftersom kvin-
 nen mestadels gick ut,
 så när som vintertid.

Under min farfars
 fars tid köptes av Thronau
 ske från den egna gården
 samt från Ävrö i Skärgår-
 den och Allan Svensson
 har gamla köpekontrakt,
 som tyda härpå. Farfars
 far hette Sven Magnus
 Andersson, född i Ström 1797

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 23385, G. Skogsmark, Små

och död darsammastades
1884.

Frå Dame försökna hant-
ling av sk jär lövtäkt
till foder, särskild till jär
skgrenar (skagrennar)
tillvaratogs till bränsle
och användes, då särskild
hets fördrades. Till jär-
rennar, försedda med rost
var det dock jär hetsigt
bränsle, då rosterna jär-
na bröktes och då jär-
spisarna kommo till, fick
det helt stoppas, eftersom
hela spisel kunde brän-
nas sönder, särskild rost-
terna, luskarna ^(brännjärnet) m. m. "Det
hade jär stark hets", sade man.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 23385. G. Skogsmark, Smål

På våren fälldes sken till
 beredning av garvämne.
 Bräde stam och grenar bar-
 kades. Barken saltorkades
 på avverkningssplatsen och
 hördes sedan hem på logen.
 Där den torkades på lugg-
 kubb med yka i a: a 5 cm.
 långa bitar. Barken såldes
 sedan för timma och priset
 beräknades för timma men
 vad man kunde få för en
 timma bark, vet inte Allan,
 fastän han väl kommer
 ihåg, att hans far har
 hade bark och sålde till
 garverierna, I Fjellholms
 köping. Hans sin garveri,
 som ägdes av garvare

maximilian Hultseius
och denne köpte upp ek-
bark för sitt garveri.

Ståver klövs ut ur
lämplig kub och be-
vades sedan till laggfabrik.
Dessa ståver, eller rättare
stavämnen, avyttrades till
laggarna ^(yrket) som halvfabri-
kat.

Även ljulek klövs ut
och såldes till vagnma-
karna eller vagnfabriker-
na som halvfabrikat.

Handdalen därav gick
till Stockholm.

Skivorna till möbler, in-
redningar, byggnader och bå-
tar brändes förs i världen,

innan den s. k. grindsågen
uppfanns. Krausågningsen till-
gick så, än Stockens plase-
nades på en ställning, var-
vid sedan en man stod up-
pe på ställningen och en
stod under och droy i
sågen.

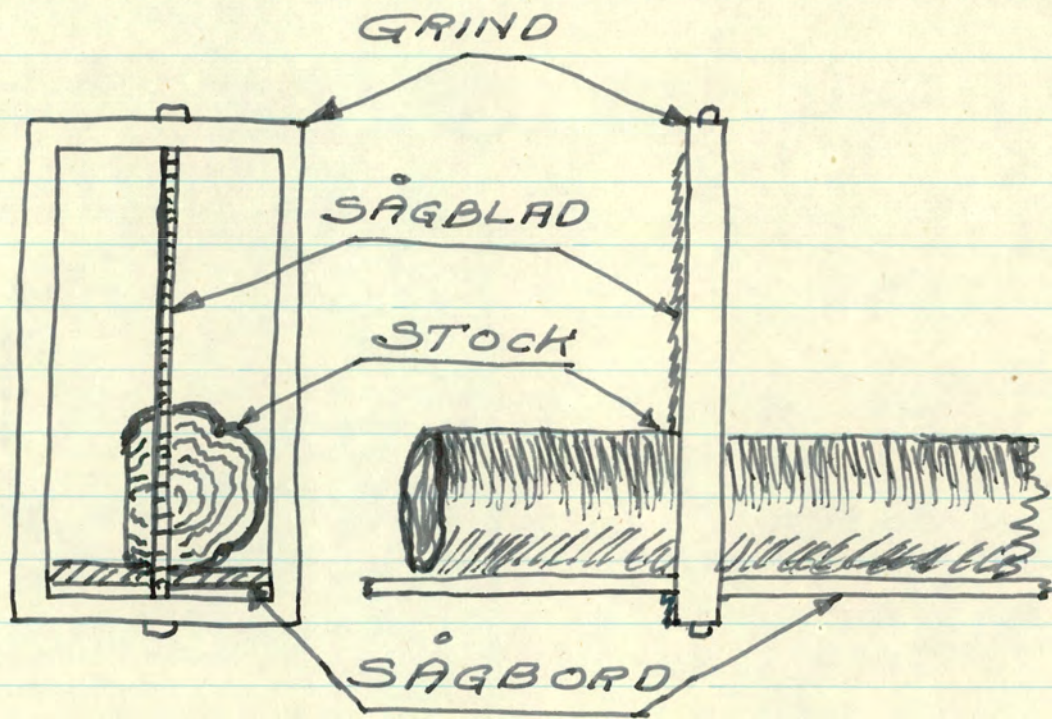
Längre fram i tiden
lärde man sig begagna
vattenkraften och såsmå-
ningom kom då grind-
sågen till. Denna var en
föregångare till rausågen
likom Krausågen var före-
gångare till grindsågen.

Grindsågen bestod av
en ram, en grind, i vars
mitt stöd sågblad var fäst.

Genom versta, som stod
 i förbindelse med ett
 vattenljud fisk grundsågs
 sin upp- och nedgående rö-
 relse. Stocken låg på ett såg-
 bord och genom ett tunn-
 rikt utnyttjande av vatten-
 kraften, rycktes stocken
 fram ett litet stycke för
 varje gång, grunden med
 sågbladet gick upp eller ner.

Denna ryckande rörelse
 skedde genom att ett starkt
 rop stod i förbindelse med
 vattenljudet. På så sätt kom
 detta snare att vara dub-
 belverkande, så att det dels
 gav stocken sin längdgå-
 ende rörelse, dels också

Försågade, den i plankor,
eller bräder, allt efter som
man önskade.

STOCKEN
SEDD FRÅN
ÄNDEN.

STOCKEN
SEDD FRÅN
SIDAN.

På min morfars gods, Gråslult, också i Tristerlults boiken byggdes en cirkelsågverk, som drevs med vattenhjulet och delat ansågs vara en, oerhört stort framsteg på gården. Här försågs både ek och annans stock, dels till gårdens eget behov, dels åt granar, som inget sågverk hade, dels också benare för separt, så att segelfartyg och prämar gick upp till den på godset belägna lastningsplatsen Thärsvik, som låg endast en liten stycke från sågverket. Här lastades virket och gick till England, Tyskland

och Danmark m. fl. ländes.
 Rätt senare, då min far
 övertagit Gasslutt efter
 morfar, anlade denne ett
 ångsågverk, som drevs med
 lokomobil. Detta sågverk ha-
 de också vid sidan en kvarn,
 som också fick sin kraft från
 lokomobilen. Som yngling
 var jag tjälv ofta "maski-
 rist" på detta sågverk. Men
 jag minns mycket väl mor-
 fars gamla vattensåg och
 hur riktiga jättestöckar av
 ek här kunde försägas, ef-
 tersom klingan var ganska
 stor i diameter.

Isbjörven användes till fo-
 der åt får men, vad jag vet,

aldrig till garvämne.

Allonen användes mest till svinn man ävnu i någon mån till får. Till att bota ömkylda fötter till varatens "vinterlöv", alltså sådana löv, som sitta kvar på sken över vintern. Dessa löv, som äro bruna till färgen, lades i hett vatten och badan flack man med fötterna i detta bad. Det användes av många ännu i dag som botemedel.

Galläpplens används för att göra bläck av. Man kramade då saften el. syran ut galläpplet och lade några rostiga spikar i denna syra.

⊕ Aldrig till Kor.

Efter endast något dygn er-
 höll man en svartgrönt bläck.
 Värjan var tillverkade på så
 fån till eget bläck. Allan
 Svustons svärmöder, också.
 hon bodde i Ström, outa-
 lar, och hon gjorde sådant
 bläck, då hon gick i skolan.
 Men lärarinnan upptäck-
 te tilltaget, då hon såg, att
 bläcket var mycket märke-
 re än skolbläcket. Bläcket
 gick succerlid ganska bra
 att skriva med, säger hon.

På Virkvarus gård i tuis-
 terhults socken står allde-
 les vid vägen en mycket
 grov ek, som kallas Flung-
 sken, då sågner vill be-

nästa, att Carl XIV Johan åt
 en måltid under denna
 sk, då han gjorde sin krys-
 gata i dessa trakter. Själ-
 vet jag inte, om denne kung
 gjorde någon krys-gata och
 det hela är nog helt en
 lögn. Jag har också hört,
 att det skulle ha varit Carl
 den sista, som under re-
 duktionens dagar hade
 någon uppgörelse med den
 för sina gods kämpande
 Vendla Flaumarskjöld
 på Virbo och då intog en
 måltid under denna sk.
 Den är fridlyst.

Inte alls långt från den-
 na, på Sporreks gård, står

en likadan jätteek, som
 även den är fridlyst och
 det torde vara samma ur-
 gamla skogen, som
 givit gården dess namn.
 Dunsbulla skogen sägs vara
 från långt före vår tide-
 räkning men det är ju ej
 i Rusterhult, som det här
 är fråga om. I Ströms finns
 tre stycken jätteekar och
 på Rusterhults gods finns
 fridlysta jätteekar.

Och skbladen seetes Boas
 över vintern, troddes det att
 de orubbo fanns under
 den sken. Det var egent-
 ligen därför man trodde
 att dessa blad hade läpau-

de inverkan på omhyllade
fötter.

Askan slår med förkärlek
ner i en ek. Detta är inte
bara gammalt folkstro, utan
det är konstaterat.

Liub: Lindens vårdades mest
för dess prydnadsvärde för
gården men även för bi-
foder, då det i alla tider
anses vara av stort värde
för honungsframställnin-
gen med lindblommor.
Det är nästan på gammalt
ordstav, att där ingen lind
växer, där skall man inte
odla bi. Honungen får en
härlig arom av lindblomman,
som innehåller den bästa nektaren.

Som modellvirke är lindens det bäst tänkbara, emedan det är mycket lätt och poröst och det har i alla tider använts av modellsnickare, ända sedan gjuteritekniken kom till.

Värdre stammar av lind med glät bark lades färskt i vatten under två års tid. Sedan togs knippan upp och fladdes, vilket nu var mycket lätt, då barken släppte utans motstånd. I sin i barken togs basten bort och torkades till framställning av tågvirke.

Som jag förut nämnt i

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 23385, G. Skogsmark, Små

detta sammanhang, fick
 cellan i Ström hjälpa sin
 far med att sätta bastrep.
 Detta tillgick så, att en
 man fick hålla två trä-
 krokarna, medan en annan
 tvinnade och undan för un-
 dan slingade upp repet
 på träkrokarna, som bil-
 den visar.

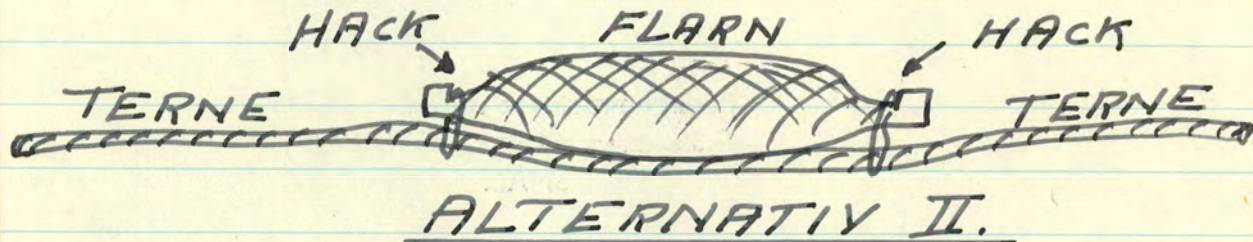
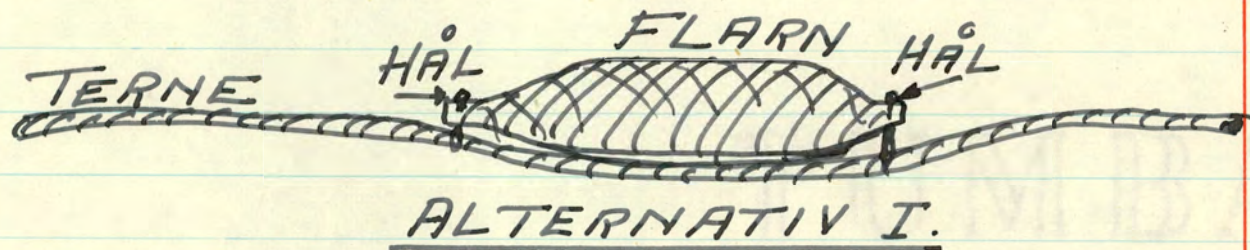
Deena var äro framställa
 "tvåslaget" rop. Men om
 man skulle sno tre- eller
 fyralaget, måste ännu en
 man vara med, ty då
 måste man använda sig av
 tre resp. fyra krokar, ut-
 öfver "parternas" antal i re-
 pet. Än är fyralaget
 förekom sållan.

Än bastmattor flätades
 och min farns flätade un-
 der sin livstid. Flera bast-
 mattor; ännu så vävde hon
 halvmattor. Bastmattorna
 voro särskilt slitstarka.

Till flarn eller "flee"
 för skötar användes bast.
 Detta sorts flöten flöt tät

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 23385, G. Skogsmark, Smål

lätt på vattent och höll
 "terner" upp på ytan. När
 flöset var färdiggjord,
 borrades (antingen, etc) hål
 i vardera ändarna eller
 också skar man in ett
 hack i vardera ändarna
 för att kunna fästa den
 på ternen. Se bilderna!

Till bot av brännskador
tillvaratogs lindaska. Man
hade då endast en strö
lindaska i säret.

Skomakaren använde
skärbräda av lind för att det-
ta träslag var poröst och
samtidigt segt, så att skä-
rorna efles skomakar-
kniven gingo igen efter till-
skärning av läder.

Räfskraft tillverkades av
lind, dels för dess lätthets
skull, dels också för dess
slathets skull, då man
slapp få stikos i händer-
na vid räfsning.

Av staugerna, som
blev över efles "bastfän-

get" vid repslagningsu
gjorde man läkt, emedan
de voro både lätta och
mycket släta.

Liindelöv utgjorde en
gott färfoder men myölkau-
de kor fisk absolut inte
äta liindelöv, emedan gräd-
den då blev nästan möj-
lig att kärna, helst i "stöt-
kärna"; d. v. s. en laggad trä-
cylinder med hål i locket
för stötstänger.

Juli månad var den
nästa för lövtäkt av lind,
då man också tog bastfångst.

I håliga stammar av lind
tillvaratogs och urholkades
bättre till liuos. I Ströms fins

en sådan tina, som tillver-
 kats för många generationer
 sedan av någon i släkten.
 Smörbyttas antingen lag-
 gades eller bräddades av hüd
Fläder. Fläder var bra att ha
 nära ^{men i rummet} boendestället, då det
 ansågs hålla undan flugor.
 Skomakaren använde fläder-
 tics syltyna för det ljuv-
 luts skubb. Flis på fläder-
 blom ansågs hälsobringande
 och välsmakande.

Då jag var barn fanns
 en liten gåbba med skeppar-
 Kraus. Han bodde i en stuga,
 som hette Augustenburg just
 vid gränsen till min fars
 gods, Gåsshult. Han kallades

för tonårs mest för sin liten-
 lotts och sitt skäggs skull.
 Han var till yrket laggare
 och f. ö. en "mäster Alle-
 handa." Eftersom han också
 var glad åt barn och dess-
 utom mycket härdig, gjorde
 han gärna små enkla lekta-
 ker åt barnen. Åt mig gör-
 de han en liten halv-finger-
 lång gubbe av flädermärke,
 i vars fotända han lastade
 fast en liten blyplatta. Om
 man sedan ställde gubben på
 huvudet, kom han alltid på
 fötter igen. Senare fanns så-
 dana gubbar i leksaksaffä-
 rerna men då voro de till-
 verkade av celluloid. Det

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 23385, G. Skogsmark, Små

ser ut, som om "flädermårsgubben" vore föregångare till denna mera "tekniskt fulländade" laksaks-gubbe.

Malört: denna ört lät man mest växa kring hörs-lustet men varför just där, vet jag ej. Bladverket användes till malmedel och lades i kläder.

"Malärtsbaker" av blad begagnades till brännvins-krydda.

Malört höll rättas ifrån lusen och det troliga är, att man därför gärna lät malörten växa kring hörs-lustet. Men detta förhållande har jag inte fått belägg för. Tubuskarna, som skulle

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 23385, G. Skogsmark, Små

bliva till gärdesgårdstörar
 (gärdsgåstör) och de stavar
 (gärdsgåstavar) vördades inte
 direkt men man höll ägo-
 men på dem, var de rakaste
 och bästa växt o. s. v. Trin-
~~torer~~ dor (trimmer, trimme)
 klövs ut ur långa smala
 granar och till vidjor (vej-
 jer) tog man grangrevar,
 som högs av invid stammarna
 och sedan vattenslades, tills
 de skulle "basas" i eld,
 vid lägnadsplatsen.

Kuget var också, liksom
 vidt sig utmärkt bergflät-
 ringsvirke och jag minns
 från min ungdom, hur en
 gammal bergsmakare från
 de riskades med fällrisk. |

Figskolus efterskikades till
 gården, då potatisborgar,
 häntekorgar, halvspanne-
 korgar och annat i borg-
 väg började tryta. Detta
 skedde för det mesta strax
 före potatisupptagningen,
 då ju många korgar skulle
 komma till användning.
 Morgnakeren gick då själv
 till skogs och utvalde sitt
 virke, som i detta fall mest
 bestod av en. Sedan kommen
 till gården blev han sedad
 ut bäggarna och blev vidare
 desamma till gränar genom
 att fastsätta ^{dem} i en "stol" där
 sina ändar kländes fast
 genom att han trampade

på en trampa. Sedan lagades
 först alla gamla Borgar upp,
 om de inte voro helt kassab-
 la och därefter sålles det
 igång med nyttivorkning.

Det nämnes i Frägelistan
 om landmärken. Ekensons
 Kvisterhult till mysket Stöb
 del är en skärgårdssvoken,
 har man genom tiderna mått
 vara nogt med sådana. Man
 har vårdat sig om dem och
 låtit sådana träd stå kvar
 i det allra längsta. "Myn-
 tepik" i Myntenshagen i
 Ström är en stor tall, som
 från fjön skiljer ut sig från
 den övriga skogen och har i
 längliga tider använts av

sjöfolk och fiskare som land-
märke. "Prins asp" (asp) är
också ett sådant träd på Stups-
liksom "Fröttlerönn" på
Fröttla eller Fröttleskär men
är numera borta. "Busken" på
Rangölandet är en hel grupp
låga, vindpinade tallar.

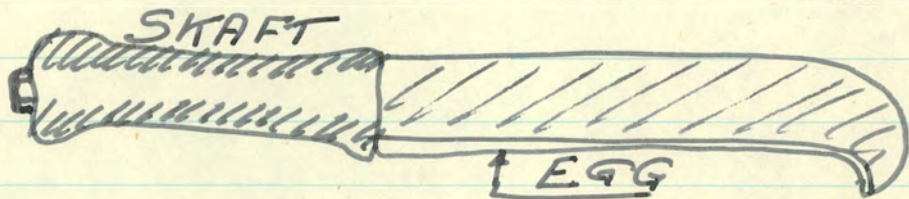
"Att ligga på busken" var
förr ett stående uttryck bland
fiskarbefolkningen i Vis-
terhult. Därmed menades att
man torstade på ett torste-
grund, som hade "Busken" till
landmärke. En fiskare på
1800-talet, han hette Bengt,
var känd för sin lätja och
kärningen hans beklagade sig
ständigt över makens lätja.

Eftersom hon började nästan
 alla meningar med orden:
 "Då tros då då", kunde det
 låta så här: "Då tros då då,
 att ska jag kunne få Prugt på
 Busken, ja' ja' lov å kunne
 dit' en." Översatt: "Det tros då
 det, att skall jag få Prugt på
 Busken, måste jag använda
 mig av lummor = hästänges
 av björk. Själv har jag några
 gånger varit med och "snör-
 torokat" efter dessa landmär-
 ke, som utmärker det kauske
 vanligaste torokstället i hela
 Skärgården. Det kallas också för
 "Busken utom Gården", efter
 som man måste ha båda dessa
 märken "onsans".

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 23385. G. Skogsmark, Små

Till alls har använts asp,
 kastanj och lönn samt lind,
 när alla dessa träd växa
 fort. I Ström finns än i dag
 många askar, som värdats
 genom topphuggning och
 sedan för stå som prydnads-
 träd på gården men de börja
 nu skatta åt förgängelsen.
 En del av dem äro helt
 topphuggna, en del med hu-
 vudgrenarna topphuggna
 vid basen, en del åter med
 huvudgrenarna topphugg-
 na längre från basen. Kven-
 riskades, dels för snugglheten
 på inägomark, dels också
 för användning till staver
 och står. Vissa gjordes med

"Fällersisk", en sorts större
hask, som bilden visar:

Ikken användes för lövläkt
till färffoder, särskilt på Öarna.

På trädets rot eller stam
eller grenar förekom lugg-
ning, nuggas var tiodde år.

Akerjordens skyddades mot
riemande växer och vind ge-
nom att inte draga upp träd-
rötelerna bring rener. Men
själva trädet eller buskaget
skulle bortluggas för att ak-
ern ej skulle avskuggas.

Toffel

Av al tillverkas träskott-
 nar och träskor för dess lät-
 het skull men också för att
 det är ett lätt träslag att be-
 arbeta. "Döderhultarne" säga-
de (inte skar, som den all-
 männa föreställningen är)
 sina gubbar i al av sam-
 ma orsaker. Al användes
 till möbelvirke för dess rök-
 ra "gärighets" (ädring) skull.
 Det kanske om al borde hava
 nämnts, att den användes till
 färgning, färskilt för fisk-
 redskap. Asp användes företräde
 till allier, mysket till lör-
 läkt, då såväl järn som lästas
 gärna äro detta foder torbat.
 Lövet bröts inte utan löjps

av med lask, som mycket lik
 made den förut avbildade
 fjällrisken, fastän den var myc-
 ket mindre. Sedan bands löv-
 grenarna (grenarna) i Rär-
 var, ofäst av Rörmas, me-
 dan männen skötte själva
 avverkningen. Härvarna räk-
 nades i tjug och ställdes
 också tjugvis, två och två samt
 varandra i rader. Man skän-
 tade om, att för att fliskarna
 och gummorna skulle kunna
 hålla reda på, hur många
 "tjug löv" de bröto om dagen,
 skulle de för varje tjug skä-
 ra sig en skära i vänster pek-
 finger med lasken, så slapp
 de gå omkring och räkna

tjoget i skogen om kvällen.
 Det var ofta en ädel tävling
 om, vem som kunde bryta
 de flesta tjoget löv på dag.
 Fuglingarna fisk bära löv,
 d. v. s. man bar ihop kär-
 vorna till tjoget och det var
 en ganska tungt arbete, efter
 som man ofta måste bära
 lövet ut till kärva eller
 skogsväg, där det skulle ställas
 upp för torkning, innan
 det hankördes in skullen.
 Det färskaste lövet var också
 tungt att bära, helst som
 man ville vara värst oslota-
 ga många kärvar in en
 gång, dels för att slipper gå
 så många gånger i. h. lat-

mansbörda (latmansbyh),
 dels för att visa sina krafter.
 I västerlunt Pallades löv-
 läkt för 'lövbrytning' och det
 är troligt, att man innan
 hasken kom till (lövhaske) fick
 bryta av grenarna med blotta
 händerna. Av berberis till-
 verkades skedhåkar. För upp-
 sättning av väv samt bind-
 välar för byggnad av garn
 och nät till fiske. Sådana
 bindvälar har jag själv talat
 några stycken. Man klöv
 då berberisstammen och
 ställde bitarna mot en solig
 vägg och lät dem sedan tor-
 ka ett par dygn med klyv-
 ytorna vända mot solen. So-

den var virket färdigt nu togas
i bruk. Man täljde med kvist
och sandpapperade sedan.

SKEDHÖK.

HACK

SKÄRA

BINDNÅL.

Man användes till suärditt
lar för dess lätthets skull och
dess hårdhet. Myrk var nö-
belvirke och redskapsdr.

Slassel användes till mest spön
och andra raka spön, som
förskom. Suäppikas togs ofta
med förhärlek slassel till sina
pilbågar och armborst för dess
seghets och fjäderings skull.
Måbår ansågs av suäborna

som en läckerhet trots sin
 smaklöshet och det var alltid
 roligt att stöta på en må-
 larsbuske i skogen. Men det
 var väl mest ögonfågnad, då
 de klarröda bären lysto. Try-
pon användes till soppor och
 the. Oxelbären ätos frostrump-
 na. Pil var lämpligt som
 allier, likaså poppel och pop-
 pelpil men förekommer
 mycket litet i trusterlutt.
 Av pors bryggdes porsöb.
Rönn användes till jordskaft
 för dess seghets och suidig-
 hets skull samt för att den
 var rak och fin. Slambär
 ätos frostrumpna och använ-
 des till saft. Av stickelbär

avrättades Krämer. Av Sälq
 gjordes yskaff för dess slät-
 liets skull. Pojkarna gjorde
 pipor, flöjter och s. R. bröd-
 grätor. Vids begagnades till
 Ravgvirke för Rargar och Möb-
 ler. Vildpäron var ett vas-
 kert möbelvirke och av vild-
Rorsbär skars piphuvuden.
Vinbär till saft och svarta de la-
pas i krämvin och användes vid
 förkyllning och dålig mage. Mod-
rot koktes och användes mot som-
 marsjuka hos fä. Fingerbargsblom-
mar (fingerbyttor) begagnades som
 ljärtlignande medel. Gullviva äts
 av barn som läskhet. Stamomill
 top som the. Stummin odlades som
 krydda. Hörvel till krydda. Kuskmadra
 (myska) för god lukt i kläder & läder.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 23385. G. Skogsmark, Små